

УДК 811.161.2'373.45

Пацкан Мирослава, ст. магістратури історико-філологічного факультету; науковий керівник – к.пед.н., професор Лещенко Г. П. (Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука, м. Рівне)

ЛЕКСКО-СЕМАНТИЧНІ ГРУПИ ЗАПОЗИЧЕНОЇ ЛЕКСИКИ У НОВЕЛАХ М. ХВИЛЬОВОГО

Анотація. У статті досліджено особливості семантики запозичених лексем, які функціонують в новелах М. Хвильового. Виокремлено основні лексико-семантичні групи іношомовних лексем. Описано їхні якісно-кількісні характеристики. Визначено найбільш уживані розряди запозиченої лексики, їх роль у творенні індивідуального стилю письменника та жанру новели.

Ключові слова: запозичена лексика, слова іношомовного походження, лексико-семантичні групи слів, інтернаціоналізми, індивідуальний стиль, ідіолект.

Аннотация. В статье исследованы особенности семантики слов иноязычного происхождения, функционирующих в новеллах Н. Хвильового. Выделены основные лексико-семантические группы иноязычных лексем. Описаны их качественно-количественные характеристики. Определены наиболее широко употребляемые разряды заимствованной лексики, их роль в создании индивидуального стиля писателя и жанра новеллы.

Ключевые слова: заимствованная лексика, лексика иноязычного происхождения, лексико-семантические группы слов, интернационализмы, индивидуальный стиль, идиолект.

Annotation. The article examines the features of the semantics of borrowed lexemes, which are on the pages of M. Hvilovyy's novels. Main lexico-semantic groups of borrowed lexemes are determined, their qualitative and quantitative characteristics are described, the most commonly used bits of borrowed words, their role in creating an individual style of the writer and genre of a novel are analysed.

Key words: borrowed vocabulary, words of foreign origin, lexico-semantic group of words, internationalisms, individual style, idiolect.

Процес засвоєння слів одною мовою з інших мов є, на думку вчених, одним із істотних шляхів збагачення її словникового складу [1, с. 16]. Вивчення слів іношомовного походження дозволяє більш глибоко усвідомити історію свого народу і його мови, прослідкувати основні етапи її розвитку.

Цьому сприяє повернення в національну мову мовотворчості репресованих, заборонених, забутих письменників, вчених, діячів культури і релігії. На думку мовознавців, без художньої і публіцистичної творчості цих письменників була б неповноцінною не тільки історія національно-самостійницького руху українства до незалежної державності, а й національно-мовна картина цих рухів, осягнення здобутків цивілізаційних процесів початку ХХ століття засобами сучасної української літературної мови [2, с. 318].

Микола Хвильовий належить до таких постатей. Всебічне вивчення творчої спадщини М. Хвильового, дослідження особливостей мови, стилю є дуже актуальним. Актуальність дослідження зумовлюється тим, що, по-перше, мовознавчих розвідок на цю тему поки ще не існує, по-друге, функціонування слів іншомовного походження у творчості М. Хвильового допоможе краще усвідомити тенденції розвитку лексичної системи української мови початку ХХ століття, по-третє, виявити особливості мови та індивідуального стилю відомого письменника.

Слова іншомовного походження стали предметом дослідження провідних українських вчених: В. В. Акуленка, І. К. Білодіда, Л. А. Булаховського, А. А. Бурячина, М. А. Жовтобрюха, Л. Мацько, А. А. Москаленко, О. Т. Муромцевої, Л. О. Пустовіт, Л. С. Паламарчук, В. М. Русанівського, О. Б. Ткаченко, Т. К. Черторизької та ін. Найбільш ґрунтовно висвітлено питання особливостей та закономірностей функціонування запозиченої лексики у мовній системі кінця ХІХ – початку ХХ століття у працях О. Т. Муромцевої [3] та Б. І. Степанишина [4], які і склали теоретичні засади нашого дослідження.

Метою нашої статті є дослідження функціонування слів іншомовного походження у збірці М. Хвильового «Сині етюди», що дозволить всебічно і глибоко усвідомити роль лексичних засобів у змалюванні автором української дійсності 20-х років ХХ століття.

У художньо-белетристичному стилі іншомовні слова виступають здебільшого у номінативній функції й використовуються як стилістичний засіб. Це стосується термінів та абстрактних слів.

Слова іншомовного походження, на думку лінгвостилістів, приходять до української мови разом із поняттями, адаптувавшись у мові поширення та збагачують її словесний арсенал [5]. Серед тематичних груп слів іншомовного походження вчені виділяють суспільно-політичну, економічну, філософську, загальнонаукову лексику та загальноживану лексику книжного характеру, лексику літератури та мистецтва [3, с. 89].

Проведений аналіз лексичного складу збірки «Сині етюди» М. Хвильового дозволяє стверджувати, що усі виокремлені вченими тематичні групи представлені у його творчості. Так, на сторінках його новел функціонують 473 іншомовних лексем, 298 з них, що складає 63 %, зустрічаються неодноразово. Повторюваність окремих лексем можна пояснити тематикою

новел, актуальністю окремих слів у житті постреволуційної країни. Це такі слова, як *революція, комуна, маузер, трибунал, газета, капіталізм, пролетаріат тощо*. Більшість з них належать до інтернаціональної лексики і зустрічаються у багатьох мовах в однаковому значенні і схожому мовному оформленні. Саме вони складають основу, своєрідну тематичну «канву» більшості новел М. Хвильового, відображають тематику та ідейну спрямованість його творів.

Кількісно-якісний аналіз віднайдених 473 лексем дозволяє виділити ще одну широко представлену лексико-семантичну групу – слова іншомовного походження на позначення побутових речей, а також, враховуючи час написання творів і їх тематику, окремо виділити групу військової лексики.

Спостереження за функціонуванням запозичених лексем засвідчує широку представленість лексики на позначення побутових речей, загальноповсякденні лексеми книжного характеру. Здебільшого це давні запозичення на позначення назв предметів та явищ, відсутніх в українській мові (27 % від загальної кількості іншомовних лексем). Вони, як правило, однозначні і вживаються у номінативній функції. Наведемо декілька прикладів для ілюстрації:

Вчора в «Седі» безумствувала Ужвій і «Березіль» додав ілюзію екзотичної зливи [6, с. 15].

Синіє вечір – під їжджають автомобілі [6, с. 24].

Зійшов на тротуар. Побігли трамваї з задумливим світом, на фоні вечорого повітря електричні лампочки тьмяно – рожеві [6, с. 30].

А от про телефон так і забув сказати; в комуні є телефонний апарат без дроту [6, с. 104].

Увесь збір штабу у ліхтарях, завтра буде ілюмінація [6, с. 94].

Лексеми цієї групи здебільшого не несуть стилістичного навантаження, є загальноповсякденними і номінують усім звичні предмети.

Лексико-семантична група слів на позначення понять літератури і мистецтва також широко представлена на сторінках новел М. Хвильового (майже 28 % від усіх іншомовних слів). Про важливу функцію цієї тематичної групи говорять заголовки новел «Вступна новела», «Силуети», «Легенда», «Елегія», «Арабески», «Сентиментальна історія», «Зав'язка» та ін. Як правило, вони є текстотворчими і несуть велике семантичне навантаження на відміну від більшості інших запозичених лексем.

Слова цієї тематичної групи також уживаються переважно у прямому номінативному значенні.

Наприклад: *Проте це не щоденник – це справжня сучасна новела* [6, с. 29].

Ви в лабетах просвітянської літератури [6, с. 31].

Конан Дойль добре знав звичайного читача: розв'язка, зав'язка, фабула, сюжет та інше [6, с. 32].

Поклав останню коректуру до підмису [6, с. 32].

Яка загальна композиція моєї новели? [6, с. 35].

У деяких реченнях запозичені слова мистецької семантики автором використовуються попарно, посилюючи вплив на читача.

Іноді М. Хвильовий використовує музичну і літературну лексику у переносному значенні, щоб надати творам більшої експресії. Експресійність посилюється також за рахунок повторів слів іншомовного походження у різних стилістичних контекстах, створюється своєрідна гра слів, нагадуючи вірш у прозі. Наприклад:

... *Зима, fuga, бурни, іще буруни* [6, с. 36].

... *Степ, fuga. Бурани й ще бурани* [6, с. 46].

... *Степ. Фуга. І рейки – рейки* [6, с. 47].

За вагоном летить, вис дика fuga [6, с. 48].

... *Темніс... І знову на дворі fuga* [6, с. 65].

Емоційно-експресивний ефект досягається автором через використання різних типів односкладних і двоскладних неповних речень, за рахунок синтаксичного паралелізму тощо. Наведений приклад також ілюструє вправність М. Хвильового у використанні лексичних, фонетичних та синтаксичних мовних ресурсів.

Неможливо уявити літературні твори 20–30 рр. ХХ ст. без суспільно-політичної і філософської лексики. Вона в «Синіх етюдах» М. Хвильового становить приблизно 20 % від усіх лексем іншомовного походження. Зазвичай, це інтернаціоналізми, які походять від латинських коренів, але потрапили до української мови через посередництво французької. Вони називають явища і реалії, які притаманні декільком мовам. Наприклад:

І він у свою матір конче закоханий – у революцію [6, с. 24].

Мій клас – пролетаріат [6, с. 36].

Твоєю кров'ю ми окропили три чверті пройденого нами путі до соціалізму [6, с. 42].

Капіталізм має три ознаки... Монополізація засобів виробництва [6, с. 51].

А наша, так сказати, генерація старих зубрів [6, с. 81].

Підеш у гімназію – матеріалізм, підеш у просвіту – матеріалізм, навіть в автокефалії про матеріалізм чули [6, с. 81].

Стилістичною особливістю функціонування цієї групи лексики є її повторюваність. Так, лексема революція повторюється більше 30 разів, матеріалізм – 24, буржуазія – 17, цивілізація – 15, агітація – 12. Усе вище зазначене вказує на ідейне і функцій не навантаження лексем цієї групи.

Військова лексика становить лише 10 % від усіх слів іншомовного походження, але несе велике змістове навантаження, оскільки більшість лексем використовується М. Хвильовим неодноразово у багатьох творах, незалежно від їх ідейного і тематичного спрямування. Найбільш уживаними є лексеми *окупація, фланг, контратака, атака, фронт, батальйон, рота*. Наприклад:

Окупація – слово не наше і прийшло воно з темних країв, що захмарили наше блакитне небо [6, с. 17].

Марія пішла в свою роту [6, с. 92].

Атака за атакою. Шалено напірають ворожі полки. Тоді наша кавалерія з флангу, і йдуть фаланги інсургентів у контраатаку [6, с. 216].

Наші назад: з позиції на позицію, на фронті – паніка, в тилу – паніка. Мій батальйон напоготові [6, с. 221].

Серед слів цієї лексично-семантичної групи є і багатозначні, наприклад, *позиція*, але вживаються вони у прямому значенні. Зустрічається і вживання запозичених слів цієї групи у невластивому, осучасненому значенні: *Це новий синедріон, це чорний трибунал комуни [6, с. 217].*

Решта груп лексики іншомовного походження не становлять великої питомої ваги, у сукупності менше 10%. В основному це філософська, економічна, спортивна, мисливська лексика на позначення явищ і реалій, відсутніх в українській мові, і вжита у прямому номінативному значенні.

Зупинимось на економічній і філософській лексиці, оскільки її використання, на нашу думку, відображає ставлення М. Хвильового до запозичень, вкладене в уста його героїв.

Так, у новелі «Юрко» героїня питає: – *товаришу Юрко! Що таке – емісія. А потім, що таке – девальвація ... Мабуть, довго вчитися нам: і революція наша, а слова – не наші [6, с. 55].*

Іронія досягається за рахунок поєднання власне українських та запозичених слів в одному невеличкому контексті, протиставленням займенників: *наші – не наші*.

Про важке освоєння іншомовної лексики простим народом з гіркою іронією, яка переходить у сарказм, говорить у новелі «Силуети».

Дядя Варфоломій хвилюється:

– Софістика! Софістика!

А Христина, що випадково зайшла сюди, каже:

– А ти б чого хотів?

– Як чого?

– Якого хвістика?

– Христина сива бабуся й мудрих слів не розуміє [6, с. 74].

Зустрічаються на сторінках «Синіх етюдів» і інші слова у різних фонетичних і графічних варіантах, які відображають українську і діаспорну мовні традиції. Наприклад: *бравнінг – браунінг [6, с. 29]*, *матер'ялізм – матеріялізм, матеріалізм [6, с. 52]* та ін. Функціонування таких варіантів відображає загальні тенденції опанування іншомовною лексикою і спроби М. Хвильового якомога повніше і правдивіше описати життя простого українського народу.

За результатами проведеного дослідження можна зробити висновок, що використання лексико-семантичних груп слів іншомовного походження

засвідчує широку представленість у творчості М. Хвильового суспільно-політичної, термінологічної лексики, лексем літератури і мистецтва, слів на позначення побутових речей. Більшість іншомовних лексем ужиті автором в прямому номінативному значенні і не несуть великого стилістичного навантаження. Особливістю функціонування запозичених слів у творах М. Хвильового є їх неодноразовий повтор у межах окремих новел, символічне значення назв збірки і творів, уживання одного слова в прямому і метафоричному переносному значенні у невеличкому контексті, майстерне використання фонетичних, лексичних та синтаксичних ресурсів, створення комплексних художньо-виражальних засобів. Це становить основу індивідуального стилю письменника.

Перспективним вважаємо подальше дослідження запозиченої лексики як показника індивідуального стилю письменника, чинника створення мовної картини світу.

1. Мацько Л. Українська мова в кінці ХХ ст. Зміни в лексиці / Л. Мацько // Дивослово, 2000. – № 4. – С. 15–20.
2. Українське слово. Хрестоматія української літератури та літературної критики. ХХ ст. книга перша // К. : Рось, 1994. – 702 с.
3. Муромцева О. Т. Розвиток лексики української літературної мови в другій пол. ХІХ на поч. ХХ ст. / О. Т. Муромцева // Харків : ХДУ, 1995 – 152 с.
4. Степанишин Б. Іншомовна лексика в українському мовленні / Б. І. Степанишин // Дніпро, 2001. – № 5. – С. 79–83.
5. Пономарів О. Д. Стилїстика сучасної української літературної мови / О. Д. Пономарів // К. : Либідь, 2004. – 248 с.
6. Хвильовий М. Синї етюди / М. Хвильовий. – К., 1989 – 421 с.